

Marečková, Marie

Úvod

In: Marečková, Marie. *Společenská struktura Prešova v 17. století*. Vyd. 1.
Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. 7-25

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122035>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

Konkrétní výzkum sociálně ekonomické struktury městských center na základě pramenů, dovolujících aplikaci statistických výpočtů, se v marxistické historiografii osvědčil jako způsob, umožňující hluboko proniknout do podstatných složek života poměrně kompaktní městské společnosti, ukázat protiklad mezi jejími jednotlivými vrstvami, shromáždit nesporné doklady o dynamickém průběhu demografických a majetkových změn, reflektujících ekonomické trendy a záviselých na stavu městské řemeslné produkce a směny zboží, což se projevilo i v městské politice a kultuře. Respektováním obecně užívaných postupů marxistické analýzy lze výsledky získané pro jednotlivá města navzájem porovnávat. Při tomto výzkumu je zapotřebí soustředit se na ta období, kdy se nahromadily a přiosměřily krizové projevy feudální společnosti. Postižení specifické situace určitého města, kde výrazně vystupovaly vzájemné ekonomické vazby a závislosti mezi jeho obyvateli a jehož ekonomický charakter určoval jeho postavení v rámci oblasti a země, přispěje k poznání, nakolik do hospodářství našich zemí zasáhly projevy obecné krize pozdního feudalismu. Její konkrétní důkazy nelze však z tehdejších pramenů přímo poznat, spíše se dospěje k nastínění faktorů a důsledků, vyrůstajících z deprese, k poznání zprostředkovaných projevů základního rozporu mezi rozvojem výrobních sil a feudálním charakterem výrobních vztahů.

Úkol provést analýzu společenské struktury svobodného královského města Prešova v 17. století navazuje na výsledky, k nimž dospěla především současná slovenská historiografie, a vyplýnul z našeho dosavadního výzkumu. Poznání bohatě rozvinuté řemeslnicko-výrobní struktury Prešova¹ doložilo pro prvou polovinu 17. století ekonomickou prosperitu. Jejím výrazným stimulem bylo rozsáhlé obchodní podnikání Prešovánů, kteří se orientovali zejména na zprostředkování dodávek výrobků masové spotřeby, zejména

¹ Marečková, M.: Řemeslná výroba Bardějova a Prešova v první polovině 17. století. Československý časopis historický 24, 1976, s. 91 n. — Společenská struktura Bardějova v první polovině 17. století. (Kandidátská disertace.) Brno 1974. UJEP, fakulta filozofická.

textilií a tzv. kramářského zboží pro místní, oblastní i vzdálenější trhy. Tyto příznivé ekonomické trendy prokazatelně vystoupily zvláště porovnáním se situací v Bardějově. Poměrná dlouhotrvající prosperita Prešova se opírala nesporně o stabilnější sociálně ekonomickou základnu, zvláště vzhledem k předchozímu vývoji města.² Byli jsme si však vědomi, že teprve systematický rozbor demografických trendů a majetkové stratifikace Prešova může tyto poznatky potvrdit a prohloubit a podat důkaz o tom, že Prešov udržel ekonomický vzestup o půl století déle než většina slovenských a uherských měst.

Za podněty, rady a umožnění výzkumu i publikace děkuji prof. PhDr. Bedřichu Čerešňákovi, CSc., prof. PhDr. Františku Hejlovi, CSc. a prof. PhDr. Jaroslavu Sýkorovi, CSc. Za cenné připomínky vděčím recenzentům PhDr. Květě Kučerové, CSc., prof. PhDr. Ludovítu Holotíkovi, DrSc., členu korespondentu ČSAV a SAV a prof. PhDr. Františku Mainušovi, DrSc.

*

Problematiku hospodářských a sociálních dějin slovenských měst buržoazní historiografie vcelku opomíjela, práce maďarských historiků byly většinou psány z úzce ekonomického a politicky nacionalistického hlediska.³ Uplatnění třídního přístupu v analýze sociální struktury měst, opírající se o systematický výzkum pramenů zpracovatelných metodami historické statistiky, umožnilo slovenské marxistické historiografii přinést nové poznatky k vývoji slovenských měst. Přitom byla zdůrazněna závažnost zevrubného analytického výzkumu jednotlivých měst zkoumaných oblastí v různých vývojových stádiích, z něhož musí vycházet kritické závěry a komplexní hodnocení dosavadních poznatků určité problematiky.

Rozborem cechovních materiálů slovenských měst A. Špiesz⁴ zjistil, že v 17. století cechovní řemeslná výroba se v jejich rámci dále rozvíjela. Objem řemeslné produkce svědčil o dobrém zásobení místního trhu zejména bohatě specializovanými řemesly oděvními a potravinářskými. Maďarský badatel J. Szücs⁵ však konstatoval na základě studia řemeslné výroby pro uherská města od poloviny 15. století stagnaci a úpadek. K podobným závěrům do-

² G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova v 15. a v prvej polovici 16. storočia. Historický časopis 18, 1970, s. 347 n.

³ I v á n y i, B.: Das Deutschtum der Stadt Eperies im Mittelalter. In: Südost-Forschungen 5. Leipzig 1940, s. 361—402. — K o v á t s, F.: Nyugatmagyarország arúgorgalma a 15. században a poszonyi harminczadkőnyv alapján. Budapest 1902. — T ó t h, S.: Sáros vármegye monografiája I—III. Budapest 1902—1912 aj.

⁴ Š p i e s z, A.: Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Bratislava 1972 aj.

⁵ S z ü c s, J.: A városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. Budapest 1955.

spěla A. Gácsová.⁶ Provedla systematický výzkum spoločenskej štruktúry Kežmarku, Prešova a Bardějova v 15. a v prvej polovine 16. storočia. Na príklade tejto problematiky pro 17. storočie sa sústreďil predovšetkým M. Suchý.⁷ Pro Levoču dokázal prevahu progresívnych vývojových trendov až do sedemdesiatych rokov 17. storočia. Také Š. Kazimír⁸ zistil vo výrobe a obchode Trnavy teprve od polovice 17. storočia krízové prejavy, ktoré však nezasáhli produkciu vína. Ekonomicko-sociálnu štruktúru Košíc koncom 15. storočia skúmal maďarský badateľ E. Fügedi.⁹ Poznatky o sociálnej štruktúre priniesli také regionálne monografie východoslovenských miest — Prešova, Levoče, Bardějova, Košíc a Sabinova.¹⁰

Dějiny Prešova v období pozdného feudalizmu chápal M. Suchý¹¹ v širšom kontexte politických dejín Šariša a Slovenska. Ačkoliv zevrubne sledoval sociálnu štruktúru obyvateľov a čerpal fakty dokumentujúce tieto závery i z knihy mestské dávky vnútorného mesta a zoznamu nájemníkov, neprovedl systematický rozbor týchto prameňov, čo ani nebolo cieľom jeho práce. Podal však komplexný rozbor cechovní remeselné výroby Prešova v 16. a 17. storočí, vyčerpávajúci hodnotenie politických udalostí a podrobný popis vojenských akcií v priebehu jednotlivých protihabsburských povstaní uherskej šľachty. O obraz mestské politiky v kontexte dobových udalostí dopĺňa Suchého spracovanie dejín Levoče,¹² v ktorých mohol tiež čerpať z významného dobového naratívneho prameňa, Levočské kroniky Kašpara Haina z druhej polovice 17. storočia a zvlášť využiť výsledky svojho mnohaletého štúdia problematiky slovenských miest za pozdného feudalizmu.

Hospodárskemu a sociálnemu vývoju stredoslovenských banských miest

⁶ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 347 n. Spoločenská štruktúra Kežmarku v 15. a v prvej polovici 16. storočia. Historický časopis 19, 1971. — Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. a v prvej polovici 16. storočia. Bratislava 1972. — Niektoré aspekty počtu a majetnosti obyvateľov východoslovenských miest v stredoveku. In: Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 45—54. — Názvy prací, ktoré sa opakujú, uvádzame zkrátené.

⁷ S u c h ý, M.: Vývoj majetkovej diferenciacie levočského obyvateľstva od polovice 16. do konca 17. storočia. Historický časopis 17, 1969.

⁸ K a z i m í r, Š.: Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16. storočia a v 17. storočí. Historický časopis 18, 1970. — Ekonomický vývoj mesta Trnavy v období neskorého feudalizmu. Historický časopis 21, 1973.

⁹ F ü g e d i, E.: Kaschau, eine osteuropäische Handelsstadt am Ende des 15. Jahrhunderts. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae 2, Budapešť 1946.

¹⁰ Sabinov a okolie. Košice 1962. — Dejiny Prešova I—II. Košice 1965. — Halaga O. R.: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice. — Jankovič, V.: Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu. In: 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove. Košice 1967, s. 135—243. — S u c h ý, M.: Dejiny Levoče I. Košice 1974. — Dejiny Bardejova. Košice 1975.

¹¹ S u c h ý, M.: Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstaní. In: Dejiny Prešova I, s. 108—176.

¹² S u c h ý, M.: Dejiny Levoče I. Košice 1974.

a exportu meďi jsou vĕnovány práce P. Ratkoše,¹³ J. Vozára¹⁴ a J. Vlachoviĕe,¹⁵ z maďarských historiků se tímto problĕmem zabýval zejména O. Paulinyi.¹⁶

Syntetické zpracování dějin Slovenska za pozdního feudalismu bylo cílevĕdomým výzkumem dále obohaceno a prohloubeno.¹⁷ K jednotlivým závažným problĕmům ekonomických dějin byla publikována řada monografií a článků i zevšeobecňujících studií, v nichž se dostalo pozornosti i hodnocení vývojových trendů, hospodářského a sociálního charakteru a funkce slovenských měst ve feudálním společenském systému, i když se bádání musí vyrovnávat s mnoha otázkami a metodickými obtížemi, což se odráží i v rozdílech názorů a hledisek.¹⁸ Zatímco A. Špiesz a M. Suchý¹⁹ přiznávají slovenským městům významnou úlohu v hospodářském a politickém životĕ země a vývojový zlom kladou do poslední třetiny 17. století, P. Ratkoš a P. Horváth²⁰ spatřují vrchol rozkvĕtu slovenských měst ve druhé polovinĕ 15. století, po němž následoval postupný úpadek.

¹³ Ratkoš, P.: Das Kupferwesen in der Slowakei vor der Entstehung der Thurzo-Fuggerischen Handelsgesellschaft. In: Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450—1650. Köln—Wien 1971, s. 584—599. — Vznik a počiatky bankých miest na Slovensku. Historické štúdie 19, 1974, s. 33—58.

¹⁴ Vozár, J.: Boj stredoslovenských bankých miest proti prejavom habsburského absolutizmu. Sborník archívnych prací 12, 1962. — Die sozialen Folgen des Bergbaues für die Bevölkerung des mittelslowakischen Bergvierters im 16. Jahrhundert. In: Der Aussenhandel, s. 569—583. — Postavenie bankého robotníctva na Slovensku v období neskorého feudalizmu. Historické štúdie 17, 1972. — Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku. Historický časopis 21, 1973.

¹⁵ Vlachoviĕ, J.: Slovenská meď v 16. a 17. storočí. Bratislava 1964. — Produktion und Handel mit ungarischen Kupfer im 16. und im ersten Viertel des 17. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel, s. 600—627.

¹⁶ Paulinyi, O.: Eigentum und Gesellschaft in den niederungarischen Bergstädten. In: Der Aussenhandel, s. 525—563. — Tulajdon és társadalom a garam-vikédi bányavárosokban. Történelmi szemle 5, 1962, s. 175—188. — Die Edelmetallproduktion der niederungarischen Bergstädte, insbesondere jene von Schemnitz Mitte des 16. Jahrhunderts. Nouvelles Études Historiques 1, Budapest 1965.

¹⁷ Dejiny Slovenska I. Bratislava 1961. — Přehled ĕeskoslovenských dějin I. Praha 1958. — Přehled dějin ĕeskoslovenska I/1—2. Praha 1980, 1982.

¹⁸ Materiál z vedeckého sympózia o charaktere feudalizmu na Slovensku v 16.—18. storočí. Historické štúdie 17, 1972.

¹⁹ Špiesz, A.: Slovensko v procese refeudalizácie v 16.—18. storočí. Historické štúdie 17, 1972. — O kritériach mestskosti na Slovensku v období pozdného feudalizmu. Historický časopis 20, 1972. — Mestá a mešťanstvo v období pozdného feudalizmu. Referát na konferenci v Piešťanech 1972. — Panovnícká moc a mestká samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu. Historický časopis, 1976. — Suchý, M.: Postavenie miest na Slovensku v 16.—18. storočí. Historické štúdie 17, 1972.

²⁰ Ratkoš, P.: Problematika obdobia druhého nevoľníctva. Úlohy slovenskej historickej vedy v období socialistickej výstavby. Bratislava 1961. — Vývin feudálnej renty na Slovensku v 16.—18. storočí. Historické štúdie 17, 1972. — Horváth, P.: Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia. Bratislava 1963. — Poddanská otázka na Slovensku v období tzv. druhého nevoľníctva. Historické štúdie 10, 1965. — Hospodársko-

Studiem počátků slovenských měst a jejich vývoje do 15. století se zabývá R. Marsina,²¹ který shromáždil řadu poznatků o řemeslné výrobě a směně zboží, jež pokládá za závazné městotvorné prvky. Počátky východoslovenských měst studoval O. R. Halaga,²² řadu poznatků soustředil i B. Varsik²³ a M. Kučera.²⁴ Vývoj městského práva kromě R. Marsiny prozkoumala D. Lehotská,²⁵ pro spišská města Š. Mertanová.²⁶ Poznátky o vývoji cen a mezd na Slovensku za pozdního feudalismu přinesly práce Š. Kazimíra.²⁷ Výsledky studia národnostní problematiky²⁸ prokázaly mimo jiné zvýšené pronikání Slováků do měst od 15. století.

Česká marxistická historiografie kriticky navázala na podněty B. Mendla.²⁹ Rozborem sociální struktury městského obyvatelstva, směny zboží a řemeslné výroby, která byla těžištěm městského hospodářství, se na základě statistického zpracování pramenného materiálu zabývali F. Kavka,³⁰

společenské a právné pomery poddanského obyvatelstva na Slovensku v 16.—18. storočí. *Historické štúdie* 17, 1972. — *Der Charakter des Spätfeudalismus in der Slowakei*. *Studia historica slovaca* 7, 1974, s. 78—101.

²¹ Marsina, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. *Historický časopis* 21, 1973. — *Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku*. *Historický časopis* 20, 1972.

²² Halaga, O. R.: Vznik miest na východnom Slovensku. *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava 1964, s. 70—84.

²³ Varsik, B.: Osídlenie košickej kotliny I. Bratislava 1964. — *Vznik a vývoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí*. *Historický časopis* 6, 1958.

²⁴ Kučera, M.: Sociálna štruktúra obyvatelstva Slovenska v 10.—12. storočí. *Historický časopis* 13, 1965.

²⁵ Lehotská, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku. *Sborník FF UK, Historica* 10, Bratislava 1959, s. 65—114.

²⁶ Mertanová, Š.: Vznik a vývoj spišského mestského práva. *Právněhistorické studie* 18, 1974.

²⁷ Kazimír, Š.: Náčrt vývoja cien obilnín na Slovensku v 16. a 17. storočí. *Agrikultúra* 9, 1970. — *Pohyb cien ako ukazovateľ hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1500—1848*. *Sekcia pre hospodárske dejiny pri SHS, študijné materiály*. Bratislava 1972. — *Preisbewegung als Kennziffer der wirtschaftlichen Entwicklung in der Slowakei seit Anfang des 16. Jahrhunderts bis Mitte des 19. Jahrhunderts*. *Studia historica slovaca* 7, 1974, s. 141—160. — *Obeživo na Slovensku v 16. storočí*. *Slovenská numizmatika* 2, 1972.

²⁸ Ratkoš, P.: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava 1969, s. 7—40. — Varsik, B.: K sociálnym a národnostným bojom v mestách na Slovensku v stredoveku. In: *Slováci a ich národný vývin*, s. 41—72. — Vlachovič, J.: *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí*. In: *Slováci a ich národný vývin*, s. 73—91 aj.

²⁹ Mendl, B.: Sociální krize měst ve století čtrnáctém. *Český časopis historický* 30, 1924, 31, 1925, 32, 1926. — *Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuche von 1403*. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 62, 1929.

³⁰ Kavka, F.: Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století. *Sborník historický* 4, 1956. — *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v první polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*. *Sborník historický* 6, 1959.

J. Janáček,³¹ pro moravská města J. Marek.³² Problematiku hospodářských, politických a kulturních vztahů přilehlých oblastí Moravy a Slovenska v 16. až 18. století prozkoumal J. Macůrek³³ ve dvou knihách (spoluautorem prvé byl M. Rejnuš), které doplnil rozsáhlou edicí pramenů.

Systematický průzkum utváření a změn ekonomických vazeb v karpatské oblasti provádí F. Hejl³⁴ a podněcuje k tomuto studiu i řadu svých žáků. Zdůraznil jedinečnost a výmluvnost krakovských celních register a nutnost využít bohatých archivních fondů východoslovenských měst. V obchodních vazbách střední a jihovýchodní Evropy za pozdního feudalismu příslušelo východoslovenským městům významné postavení. Hejlovy články a studie a práce jeho žáků přispěly k poznání funkce krakovského trhu, který zvláště ve vztahu k východoslovenským městům i za pozdního feudalismu udržel roli prostředníka dodávek luxusního západoevropského zboží i zboží masové spotřeby a byl pro ně největším odbytištěm zemědělských výrobků (zejména vína).

Krakovských celních register z let 1591—1593 pro studium obchodu s Polskem využil F. Matějek.³⁵ Moravsko-slovenské obchodní vztahy v první polovině 16. století ve světle šaštinských třicátkových rejstříků sledoval Z. Konečný.³⁶ Český a slovenský obchod textilními výrobky na jihovýchod do poloviny 17. století analyzoval na základě dochovaných materiálů z rumunských archívů F. Kavka³⁷ a dokázal, že Prešov se stal zejména po roce 1618

³¹ Janáček, J.: České soukenictví v 16. století. Československý časopis historický 4, 196. — Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století. Praha 1959. — Řemeslná výroba v českých městech v 16. století. Praha 1961. — Dějiny obchodu v předbělohorské Praze. Praha 1955. — Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století. Československý časopis historický 5, 1957. — Příspěvek k dějinám jihlavského obchodu v 16. století. Vlastivědný sborník Vysočiny, řada SV, 1958. — Die Handelbeziehungen zwischen Prag und Linz im 16. Jahrhundert. Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1960. — Prag und Nürnberg im 16. Jahrhundert (1489—1618). In: Der Aussenhandel, s. 205—228.

³² Marek, J.: Řemeslná výroba v moravských městech v 16. století. Sborník Matice moravské 81, 1962. — Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století. Praha 1965. — Městská síť na Moravě v 15. a 16. století. Časopis Matice moravské 90, 1971.

³³ Macůrek, J.—Rejnuš, M.: České země a Slovensko ve století před Bílou horou. Praha 1958. — Macůrek, J.: České země a Slovensko 1620—1750. Brno 1969.

³⁴ Hejl, F.: Městský archiv v Krakově a jeho význam pro studium česko-polských a slovensko (uhersko)-polských vztahů od konce 15. do konce 18. století. Sborník Matice moravské 79, 1960. — Český obchod na krakovském trhu po Bílé hoře. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada C, , 1961. — Východoslovenská města a jejich místo ve struktuře středoevropských obchodních vztahů v období rozvinutého a pozdního feudalismu. Historický časopis 21, 1973.

³⁵ Matějek, F.: K dějinám českého obchodu s oblastí haličsko-karpatskou koncem 16. století. Slovanské historické studie 3, 1960.

³⁶ Konečný, Z.: Příspěvek k problematice moravsko-slovenských obchodních vztahů v první polovině 16. století. Časopis Matice moravské 71, 1952.

³⁷ Kavka, F.: Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích do poloviny 17. století. Sborník historický 5, 1957.

významným nákupním střediskem pro sedmihradské obchodníky. Studium dálkového obchodu Levoče v 17. století provedl R. Fišer.³⁸ Třicátková registra Levoče z let 1656—1678 zpracoval pomocí počítače SAAB D 21 a informačního programového systému ASTI. Tím obobatil i metodické poznatky o použitelnosti samočinného počítače pro zpracování a vyhodnocování historických informací.

Analýzou levočských třicátek z druhé poloviny 16. století postihl P. Horváth³⁹ objem importu moravského sukna a obchod Levoče s Polskem (Krakovem). Upozornil na význam Prešova jako předního dodavatele vína do Polska a důležitého zprostředkovatele dodávek textilních a železářských výrobků do Sedmihradska.⁴⁰ Poznatky o struktuře dovozu a vývozu zboží mezi Slovenskem, Slezskem a Moravou výtěžil ze studia žilinských a trenčinských třicátkových register a rejstříků mýta z Martina a Dolní Štubně z první poloviny 16. století.⁴¹ Statistickým zpracování rejstříků mýta ze Stupavy z let 1602 a 1608 P. Horváth prokázal, že se po okupaci jižních oblastí Uher Turky obchod s dobyt看 soustřeďoval na trzích Trnavy a Bratislavy.⁴² Většina dobytka však pocházela z území obsazených Turky, export dobytka z jihozápadního Slovenska od konce 16. století značně poklesl. Rozborem skalických mýtních instrukcí ze 17. a 18. století se zabývala Z. Viestová,⁴³ o pramenné hodnotě třicátkových register z Trnavy, Hlohovce a Sence pro 16. století pojednal Š. Kazimír.⁴⁴ Vliv práva skladu na hospodářský vývoj slovenských měst sledoval M. Suchý⁴⁵ a prokázal prvořadý význam jejich obchodních vztahů s Polskem.

Vazby východoslovenských měst s Polskem, Rusí a Pruskem do počátku

³⁸ Fišer, R.: Dovoz moravského sukna na levočský trh v první polovině 17. století. Časopis Matice moravské 83, 1969. — Obchodní styky Levoče s Polskem a Slezskem v první polovině 17. století. — Acta Universitatis Vratislaviensis, Historica 17, 1970. — Orientace a skladba levočského zahraničního obchodu v první polovině 17. století. Historický časopis 21, 1973. — Zahraniční obchod Levoče ve druhé polovině 17. století. (Kandidátská disertace.) Brno 1976. UJEP, fakulta filozofická.

³⁹ Horváth, P.: Moravské sukno v Levoči v druhé polovině 16. století. Časopis Matice moravské 69, 1950. — Obchodní styky Levoče s Polskem v druhé polovině 16. století. Historické štúdie 1, 1955.

⁴⁰ Horváth, P.: Príspevok k obchodným stykom východoslovenských miest s Poľskom a Sedmohradskom v 16.—17. storočí. Nové obzory 7, 1965.

⁴¹ Horváth, P.: Príspevok k obchodným stykom Slovenska so Slezskom a Moravou v prvej polovici 16. storočia. Historické štúdie 11, 1966.

⁴² Horváth, P.: Hromadný vývoz dobytka z juhozápadného Slovenska do rakúskych a českých krajín na začiatku 17. storočia. Historické štúdie 13, 1968. — Die Viehausfuhr aus der Südwest-Slowakei in die europäischen, österreichischen und böhmischen Länder während des fünfzehnjährigen Krieges. In: Der Aussenhandel, s. 507—513.

⁴³ Viestová, Z.: Mýtné predpisy v Skalici zo 17.—18. storočia. Historické štúdie 7, 1961.

⁴⁴ Kazimír, Š.: K pramennej hodnote colných registrov. Tridsiatkové stanice Trnava, Hlohovec a Senec v 16. storočí. Slovenská archivistika 7, 1972.

⁴⁵ Suchý, M.: Stredoveké právo núteného skladu. Historický časopis 10, 1962.

16. století studoval O. R. Halaga⁴⁶ a prokázal velký zájem obchodníků z východoslovenských měst o spojení s krakovským trhem už od konce 14. století. Objasnil úlohu hanzy v karpatské oblasti,⁴⁷ dovoz polské a uherské soli na Slovensko⁴⁸ a své poznatky o hospodářském vývoji východoslovenských měst a jejich dálkovém obchodě severním směrem shrnul v obsáhlé monografii.⁴⁹ Bardějovské třicátkové rejstříky z první poloviny 15. století využil L. Deák,⁵⁰ pro první polovinu 16. století je zpracovala A. Gácsová⁵¹ a zjistila, že import z Polska byl orientován na řemeslné výrobky (zejména sukno), hlavním předmětem exportu bylo víno. Bardějovští obchodníci, kteří se tímto podnikáním zabývali, patřili převážně ke středně majetným a bohatým měšťanům.

Využitím pramenného materiálu slovenských měst maďarská marxistická historiografie prohloubila dosavadní poznatky o vývoji uherského obchodu a přinesla řadu metodických podnětů. Objem a strukturu dálkového obchodu Uher pro jednotlivé třicátkové úřady počátkem 16. století analyzoval E. Fügedi⁵² a poněkud korigoval dosavadní poznatky o jeho pasivní bilanci. Sledoval obchod vínem z tokajské oblasti koncem 15. století, do něhož byla zapojena i východoslovenská města, která si často pronajímala i vinice ostřihomského arcibiskupství.⁵³ K zajímavým poznatkům dospěl rozbořením obrátů na týdenních trzích v Prešově v letech 1497—1526.⁵⁴

Odlišně od E. Fügediho hodnotil dálkový obchod Uher se západem v 16. století Gy. Ember.⁵⁵ Vycházel z rozboru zápisů devatenácti západouherských třicátkových úřadů z roku 1542 a domníval se, že tak postihl většinu objemu

⁴⁶ Halaga, O. R.: Spojenia slovenských miest s Poľskom a Rusou do 16. storočia. Historické štúdie 11, 1966. — Slovensko-ruské styky v období feudalizmu (do národného obrodenia). Historica Carpatica 1, 1967, 2, 1969.

⁴⁷ Halaga, O. R.: Kaufleute und Handelsgüter der Hanse im Karpatengebiet. Hansische Geschichtsblätter 85, 1967.

⁴⁸ Halaga, O. R.: Poľská a uhorská soľ na Slovensku ve stredoveku. Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa 12, 1968. — Soľné hrady v Potisí a ranofeudálne pohraničie Nové obzory 4, 1962.

⁴⁹ Halaga, O. R.: Košice—Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275—1526). Košice 1975.

⁵⁰ Deák, L.: Bardějovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia. Sborník FF UK, Historica 14, Bratislava 1963.

⁵¹ Gácsová, A.: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. Historické štúdie 15, 1970.

⁵² Fügedi, E.: Der Aussenhandel Ungarns am Anfang des 16. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel, s. 56—85.

⁵³ Fügedi, E.: Die Wirtschaft des Erzbistums von Gran am Ende des 15. Jahrhunderts. Acta Historica Hungariae 7, 1960.

⁵⁴ Fügedi, E.: Eperjes város hetipiacjövödelme 1497—1526, Történeti statisztikai évkönyv 1965—1966, Budapest 1968.

⁵⁵ Ember, Gy.: Ungarns Aussenhandel mit dem Westen um die Mitte des 16. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel, s. 86—104. — Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarn im 16. Jahrhundert. Studia Historica Acamiae Scientiarum Hungariae 44, Budapest 1960.

zbožní směny země. Zevšeobecněním údajů z tohoto krizového roku se snažil dokázat aktivní obchodní bilanci země a sílu obchodního kapitálu domácích velkoobchodníků, především bratislavských a trnavských. Příznivý ekonomický trend však nepřesáhl polovinu 16. století. Tyto skutečnosti prokázal A. Kuinyi⁵⁶ studiem dálkového obchodu Budína a Pešti koncem 15. a počátkem 16. století. L. Makkai⁵⁷ dokázal, že v poslední fázi rozkvětu obchodu uherským dobyt看em v letech 1550—1650 se na toto podnikání ve zvýšené míře orientovala šlechta, která však plně využívala svých feudálních vrchnostenských práv. Doložil to I. N. Kiss⁵⁸ ve studii o úloze magnátského velkostatku v uherském dálkovém obchodě 17. století. Největší zisky přinášel feudálům prodej vína. Využitím pramenů rakouských archivů H. Prickler⁵⁹ sledoval dálkový obchod přes západouherské celnice v letech 1542—1700 a přinesl řadu informací i o slovenských celnicích (Púchov, Senica, Skalica, Trenčín, Trnava, Tvrdošín, Žilina). Ekonomickou politiku habsburského státu a úlohu dálkového obchodu v 17. a počátkem 18. století zkoumala Á. R. Várkonyiová⁶⁰ a dospěla k přesvědčení, že dálkový obchod i v tomto období představoval jeden z nejdynamičtějších faktorů uherské ekonomiky. Pro studium problematiky obchodu a role obchodního kapitálu ve střední a východní Evropě za pozdního feudalismu mají základní význam práce Z. P. Pacha.⁶¹

Polská marxistická historiografie při studiu krakovského trhu a obchodních vazeb s našimi zeměmi, zvláště se Slovenskem, navázala na díla R. Rybarského, S. Kutrzeby, J. Ptašnika, J. Dąbrowského a K. Pieradzské.⁶² Struk-

⁵⁶ Kubinyi, A.: Die Städte Ofen und Pest und der Gernhandel am Ende des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel, s. 342—433.

⁵⁷ Makkai, L.: Der ungarische Viehhandel 1555—1650. In: Der Aussenhandel, s. 483 bis 506. — Die Hauptzüge der wirtschaftlichsozialen Entwicklung Ungarns im 15.—17. Jahrhundert. *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 53, Budapest 1963.

⁵⁸ Kiss, I. N.: Die Rolle der Magnaten-Gutswirtschaft im Grosshandel Ungarns im 17. Jahrhundert. In: Der Aussenhandel s. 451—483. — K niektorým otázkam agrárneho vývoja v Uhorsku v 16.18. storočí. *Historické štúdie* 17, 1972. — Kirilly, Zs.—Kiss, I. N.: Production de céréales et exploitations paysanes en Hongrie aux 16 et 17 siècles. *Annales Économies Sociétés Civilisations* 23, Budapest 1968, s. 1211—1236.

⁵⁹ Prickler, H.: Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandel vom 16. Jahrhundert bis 1700. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz 1971, s. 131—144.

⁶⁰ Várkonyi, Á. R.: A Habsburgabsolutizmus és a magyarországi jobbagység a 17.—18. század fordulóján. *Századok* 97, 1963. — Handelswesen und Politik in Ungarn des 17.—18. Jahrhunderts. *Theorien, Monopole, Schmugglerbewegungen 1600—1711. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 17, 1971, s. 207—224.

⁶¹ Pach, Z. P.: Zur Geschichte der internationalen Handelwege und des Handelskapitals vom 15. bis 17. Jahrhundert. *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 3, 1969. — Diminishing share of East-Central-Europe in the 17th Century. *International Trade. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae* 16, 1970, s. 289—306.

⁶² Rybarski, R.: Handel i politika handlowa Polski w 16 stuleciu I-II. Warszawa 1958, 2. vydání. — Kutrzeba, S.: Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. *Rozprawy Akademii Umiejętności* 19, Kraków 1903. — Kutr-

туру a zásah oblastního trhu Krakova a jeho dálkový obchod v 16. století analyzoval J. Małecki,⁶³ který použil jako pramenné základny krakovská celní registra. Z nich čerpal i M. Wolański⁶⁴ při hodnocení funkce Slezska a Krakova v obchodě s evropským východem a dokázal, že v prvých třech desetiletích 17. století pokračoval rozkvět obchodu mezi Slezskem a Krakovem, který byl významným prostředníkem dodávek slezského a západoevropského zboží na uherské trhy. Obchod s železářskými výrobky malopolských hamrů, zpracovávajících převážně slovenské železo, prozkoumal B. Zientara.⁶⁵ Doklady o trvalých obchodních vazbách severokarpatských měst s městy slovenskými přinesly studie A. Dunin-Wąsowicz (Żaboklické), T. Ślawského, M. Horna aj.⁶⁶

Poznatky o živých obchodních vazbách slovenských měst s vídeňským trhem lze získat ze studií F. Fischera⁶⁷ a O. Pickla,⁶⁸ hodnocení hlavních

zeba, S.—Ptaśnik, J.: Dziej e handlu i kupiectwa krakowskiego. Rocznik Krakowski 14, Kraków 1910. — Ptaśnik, J.: Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. Kraków 1934. — Dąbrowski, J.: Kraków i Węgry w wiekach średnich. Rocznik Krakowski 13, Kraków 1911. — Pieradzka, K.: Handel Krakowa z Węgrami w 16 wieku. Kraków 1935. — Trzy wieki stosunków handlowych pomiędzy Gdańskiem i Węgrami, Rocznik Gdański 9, 10, Gdańsk 1935, 1936.

⁶³ Małecki, J.: Handel zewnętrzny Krakowa w 16 wieku. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Krakowie 11, Kraków 1960. — Księgi celne krakowskie i ich znaczenie jako źródła do historii handlu. Sprawozdanie z Posiedzeń Komisji PAN, Oddział w Krakowie. Kraków 1961. — Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w 16 wieku. Warszawa 1963. — Die Wandlungen im Krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Die wirtschaftliche Auswirkungen der Türkenkriege. Graz 1971.

⁶⁴ Wolański, M.: Związki handlowa Śląska z Rzeczpospolitą w 17 wieku ze szczególnym uwzględnieniem Wrocławia. Wrocław 1961. — Statystyka handlu Śląska z Rzeczpospolitą w 17 wieku. Tablice i materiały statystyczne. Wrocław 1963. — Schlesiens Stellung im Osthandel vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. In: Der Aussenhandel, s. 120—138.

⁶⁵ Zientara, B.: Dzieje malopolskiego hutnictwa żelaznego 14—17 wiek. Warszawa 1954. — Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert. In: Der Aussenhandel, s. 270—284.

⁶⁶ Dunin-Wąsowicz (Żaboklicka), A.: Kapitał mieszczański Nowego Sącza na przełomie 16/17 wieku. Warszawa 1967. — Hamry nowosądeckie. Z zagadnień produkcji sierpów na przełomie 16/17 wieku. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 12, 1964. — Ślawski, T.: Produkcja i wymiana towarowa Biecza w 16 i 17 wieku. Biblioteka Przemyska 2, Rzeszów 1968. — Horn, M.: Skład zawodowy magistratu przeworskiego w latach 1600—1650 na tle struktury zawodowej i społecznej miasta. Przegląd Historyczny 60, 1969. — Lokalizacja cechów i specjalności rzemieślniczych w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650. Przegląd Historyczny 61, 1970. — Rzemiosła skórzan e w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 20, 1972.

⁶⁷ Fischer, F.: Die Sensenausfuhr aus Österreich nach dem Norden und Osten 1450 bis 1650. In: Der Aussenhandel, s. 286—319.

⁶⁸ Pickl, O.: Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen, Mähren, Schlesien und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: Der Aussenhandel, s. 320 bis 341.

trendů rakouského ekonomického vývoje za pozdního feudalismu přináší syntetická práce F. Tremela,⁶⁹ obsahující soupis starší literatury.

Radu teoretických a metodologických podnětů jsme čerpali i z četných publikací obecné povahy o vývoji pozdněfeudální a raněkapitalistické evropské ekonomiky a obchodu, z nichž uvedeme práce českých historiků M. Hrocha a J. Petráně⁷⁰ a polských badatelů W. Kuly a J. Topolského.⁷¹

*

Při studiu početnosti a majetkových poměrů obyvatel Prešova jsme vycházeli z knihy městské dávky vnitřního města z let 1617—1662,⁷² z knihy městské dávky předměstí z let 1617—1747⁷³ a ze soupisu nájemníků vnitřního města a předměstí z roku 1617.⁷⁴ V porovnání s postupem A. Gácsové,⁷⁵ která vybrala pro zpracování daňové seznamy Prešova z let 1428, 1465, 1491, 1531 a 1551, jsme volili podrobnější studium. Obdobný metodický postup při zpracování pramenného materiálu stejného charakteru umožnil zachytit změny v sociální struktuře Prešova, k nimž došlo v delším časovém období. Od padesátých let 16. století se prešovské daňové seznamy nezachovaly.

K podrobnější analýze jsme vybrali údaje z let 1619, 1624, 1629, 1635, 1645, 1655 a 1660. To umožňuje postihnout vývojové proměny, které se mohly v charakteru majetkové diferenciacce projevit. Zejména mohlo být prováděno porovnání s Bardějovem, kde při sledování obdobné problematiky jsme měli k dispozici rejstříky městské dávky, které jsme analyzovali pro léta 1619, 1624, 1629, 1635 a 1645. Vycházet z údajů pro rok 1619 bylo výhodnější také proto, že v prešovských knihách městské dávky roku 1617 nebyly u některých poplatníků ještě zapsány daňové kvóty. Vyplývalo to z povahy použitých pramenů, které byly základem pro stanovení městské dávky. V některých případech zřejmě nemohla být výše majetku poplatníka postižena hned v celé šíři a teprve v praxi se vybírání dávky ustálilo. Nesporně to souviselo se skutečností, že Prešov byl králem Matyášem 23. 8. 1616 na 15 let osvobozen od placení všech daní, což mělo zčásti kompenzovat škody a výdaje za Bočkajova povstání.⁷⁶ Sám fakt, že již roku 1617 město přistou-

⁶⁹ Tremel, F.: Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs Wien 1969.

⁷⁰ Hroch, M.—Petráň, J.: 17. století — krize feudální společnosti? Praha 1976.

⁷¹ Kula, W.: Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Próba modelu. Warszawa 1962. — Problemy i meody historii gospodarcey. Warszawa 1963. — Topolski, J.: Narodziny kapitalizmu w Europie. Warszawa 1965.

⁷² Státní okresní archiv Prešov, fond Archiv města Prešova (dále jen OAP), rkp. č. 1143 r. 1617—1662, kniha městské dávky vnitřního města.

⁷³ OAP, rkp. č. 9, r. 1617—1747, kniha městské dávky předměstí.

⁷⁴ OAP, Missiles, r. 1617, soupis nájemníků, nesignováno.

⁷⁵ Gácsová, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova s. 347—378.

⁷⁶ OAP, Missiles, r. 1616, 23. VIII., král Matyáš městu Prešovu, nesignováno. — Tóth, S.: Sáros vármegye monografiája III s. 400. — Dejiny Prešova I, s. 126.

pilo k sepsání majetku obyvatel a zavedení knih městské dávky, dokumentuje hospodářskou i politickou nejistotu doby. Prešov nemohl spoléhat ani na královské nařízení a musel již následujícího roku vybírat městské dávky na krytí svých neekonomických výdajů.

Zápisy pro rok 1660 jsme zařadili na konec rozboru proto, že pro další dvě léta neuváděla kniha městské dávky vnitřního města pro značnou část poplatníků žádné údaje. Zejména však ubylo záznamů v knize městské dávky předměstí, takže po roce 1660 nebylo možno jejich údajů použít. Z toho důvodu jsme neprováděli analýzu knihy městské dávky vnitřního města z let 1663—1713.⁷⁷ Bez poznání poměrů na předměstí by byl obraz společenské struktury Prešova neúplný.

Knihy městské dávky představovaly hlavní berní knihy Prešova. Byly soupisem poplatníků a jejich nemovitého majetku, který podléhal městské dávce. Na jejich základě byla výše městské dávky stanovována. Knihy městské dávky tvořily podklad pro vybírání daně, byly seznamem předepsaného cenzu. Rejstříky městské dávky naproti tomu vznikaly při každém vybírání cenzu a byly soupisem jmen všech jeho poplatníků (majitelů nemovitostí i podruhů) a příslušné daňové kvóty, stanovené knihou městské dávky. Neobsahovaly sice rozpis zdaňovaného nemovitého majetku jednotlivých poplatníků, zato však zaznamenávaly všechny poplatníky městské dávky, tedy i nájemníky. Byli uváděni za jménem majitele domu, u něhož bydleli v podruží. V tomto smyslu byly tedy tyto druhy pramenů, které jsme měli k dispozici při studiu společenské struktury Bardějova pro prvou polovinu 17. století, v porovnání s knihami městské dávky úplnější.

Prešovské knihy městské dávky vnitřního města a předměstí, které jsme analyzovali pro léta 1619—1660, byly sestaveny podle topografického principu. Ve srovnání se stavem v 15. a v první polovině 16. století⁷⁸ se rozdělení na jednotlivé městské čtvrti ustálilo a zpřesnilo. Velké prešovské náměstí tvořily nadále čtyři čtvrti. Západní strana náměstí byla označována jako První a Druhá čtvrť (Primum quartale, Secundum quartale). Dělíla je cesta ke Střední bráně (Mittel-Thor) v západní části opevnění. Druhá čtvrť byla situována jižním směrem a na jejím začátku stála radnice. Třetí a Čtvrtá čtvrť (Tertium quartale, Quartum quartale) uzavírala východní stranu náměstí tak, že Čtvrtá čtvrť byla na jih od cesty ke Střední bráně (proti Druhé čtvrti). Slovenská ulice (Sclavorum) vedla paralelně s východní stranou náměstí. Jihozápadní část vnitřního města tvořila Maďarská ulice (Hungarorum), na níž navazovala Růžová ulice (Rosarum), která dříve byla její součástí. K městskému opevnění paralelně s východní a západní stranou náměstí přiléhaly dvě čtvrti Při hradbách I a II (Prima Vallensis, Secunda Vallensis). Jihovýchodní část vnitřního města se nazývala Ertemlak. Za severní Horní

⁷⁷ OAP, rkp. č. 1142, r. 1663—1713, kniha městské dávky vnitřního města.

⁷⁸ G á c s o v á, A.: Spoločenská štruktúra mesta Prešova, s. 349. — Dejiny Prešova I, s. 108 n.

branou (Ober-Thor), kde se rozdělovala cesta do Sabinova, Levoče a Bardějova, bylo Horní předměstí (suburbium Superius), slovensky nazývané Vyšný Hušták. Jeho částí byl Nový Egypt (Nova Aegyptus).⁷⁹ K Dolní bráně (Unter-Thor), kterou vedla cesta do Košic, přiléhalo Dolní předměstí (suburbium Inferius), jeho část tvořila Nová ulice (Nova platea).

Obě knihy městské dávky vnitřního města a předměstí v letech 1619 až 1660 zaznamenávaly jméno a příjmení majitele nemovitosti a výčet jeho nemovitého majetku. Vždy byl na prvním místě uveden dům, v němž poplatník bydlel, případně i tzv. zadní dům, stojící na stejné parcele (městišti), a další dům či domy, které poplatníku patřily. Ostatní záznamy se týkaly vlastnictví zemědělských statků, polí, zahrad, zelných zahrad, sýpek, parcel, vinic, pivovarů a koželužen. U každého záznamu byla udána výše daně. K jednotlivým létům byla pak připisována celková daňová povinnost poplatníka dvakrát za sebou. Souviselo to s tím, že se stanovená městská dávka v Prešově vybírala dvakrát do roka, na sv. Jiří (24. 4.) a na sv. Michala (29. 9.).⁸⁰ Podle potřeby však městská rada mohla rozhodnout o vybírání daně, stanovené pro jednotlivé poplatníky knihami městské dávky, i vícekrát do roka, případně požadovat v obou termínech dvojnásobek určené kvóty.⁸¹

Do prešovských knih městské dávky vnitřního města a předměstí byli zapisováni jen poplatníci, kteří vlastnili dům. Obdobně jako v Levoči v 17. století⁸² byl i v Prešově dům základním organizačním prvkem zdaňovací praxe. Příjmení prešovských majitelů domů byla v 17. století ustálena. V některých případech bylo pro rozlišení uváděno vedle příjmení i přízvisko, národnost nebo řemeslo poplatníka.⁸³ Zápisy řemesla k příjmení majitele domu se však vyskytly nejvýše ve dvaceti případech v obou knihách městské dávky vnitřního města a předměstí v letech 1617—1662. Změna majitele domu byla evidována tím způsobem, že písař přeškrtl jméno a příjmení původního vlastníka a vedle na volné místo zapsal nového majitele. Tím ve většině případů (pokud poplatník nevladl pouze dům) došlo i ke změně skladby ostatního nemovitého majetku. Starší záznamy byly škrtnuty nebo opravovány a připisovány nové údaje. Během let 1617—1662 naprostá většina domů připadla postupně několika majitelům, v některých případech i deseti. Přitom nelze většinou vůbec stanovit, v kterém roce se majitel změnil. Z toho je zřejmé, že v často opravovaných záznamech o skladbě majetku se není možné orientovat a čerpat z nich věrohodné informace pro všechna zvolená léta. Analyzovali jsme pouze výchozí stav skladby majetku poplatníků, evidovaný knihami městské dávky vnitřního města a předměstí k roku 1619. Pro léta 1624,

⁷⁹ Nový Egypt byl zřejmě hromadněji obýván cikány. Dejiny Prešova I, s. 110.

⁸⁰ OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 1. v., kniha městské dávky vnitřního města.

⁸¹ Stalo se tak např. roku 1618 a 1619. OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 1 v., kniha městské dávky vnitřního města.

⁸² S u c h ý, M.: Vývoj majetkovej diferenciacie levočského obyvateľstva, s. 63.

⁸³ Např. Stanislav Bodnar Polonus, Hans Ber Wagner. OAP, rkp. č. 1143, r. 1617—1662, f. 279, kniha městské dávky vnitřního města.

1629, 1635, 1645 a 1660 jsme mohli vždy bezpečně zjistit počet majitelů domů a celkovou výši zdanění jejich majetku a na základě těchto údajů, doplněných rozbořem rozsahu a charakteru řemeslné produkce a dálkové směny zboží, studovat sociální strukturu Prešova. Její poznání bylo prohloubeno údaji z roku 1619.

Ačkoliv majitelé domů, evidovaní poměrně úplně knihami městské dávký vnitřního města a předměstí v letech 1619—1660, představovali hlavní reprezentanty obyvatel Prešova a se svými domácnostmi tvořili velkou většinu počtu jeho obyvatel, nelze opomíjet skutečnost, že i v Prešově existovaly rodiny, na jejichž představitele se nevztahovala hlediska, podle nichž byly určovány daňové povinnosti. Knihy městské dávký neregistrovaly většinu příslušníků městské chudiny, podruhy, sluhy, čeledíny, tovaryše, řemeslnické pomocníky, nádeníky, chudé vdovy a osamělé ženy, služky, žebráky, slepce, nemocné a jiné okrajové vrstvy a skupiny městské společnosti. Zdanění nepodléhaly ani privilegované neměšťanské vrstvy (šlechta a katolický klerus), domy a statky ve vlastnictví města a církve. Soukromý majetek evangelických duchovních, pokud se nacházel v areálu města, byl zdaňován.

Poměr mezi měšťanským a neměšťanským obyvatelstvem byl v jednotlivých městech rozdílný, závisel na jejich ekonomicko-sociální struktuře, politických a kulturních poměrech apod.⁸⁴

Prešovské knihy městské dávký tedy nezachycují v úplnosti všechno obyvatelstvo vnitřního města a předměstí, nebylo to ani jejich úkolem. Registrují pouze minimální údaje, z nichž lze počet obyvatel odvodit pomocí koeficientu. Přesto však zůstávají základním a nezastupitelným pramenem pro poznání početnosti a sociálního rozvrstvení obyvatel Prešova v 17. století. Uplatňování hyperkritických hledisek a požadavků by vedlo k rezignaci na využití většiny pramenného materiálu z tohoto období a neumožňovalo by čerpat důležitá zjištění z jeho sdílnosti.

Příležitost zpřesnit poznatky o počtu nemajetného obyvatelstva Prešova a získat přímé svědectví o části městské chudiny, která v knihách i rejstřících městské dávký není zahrnuta, poskytuje soupis nájemníků vnitřního města a předměstí z roku 1617.⁸⁵ Podle jednotlivých městských čtvrtí v něm byli registrováni všichni majitelé domů. K některým z těchto záznamů v dalším odstavci byla zapsána jména a většinou i příjmení nájemníků, kteří obývali příslušný dům. Dále bylo konstatováno, jaký majetek nájemník vlastní: zda má pole, zahradu, zelnou zahradu, parcelu, koželužnu, krávy, koně či voly. Daňová kvóta uvedena nebyla. Je možné, že ji nájemník odváděl majiteli domu, u něhož bydlel v podruží, a ten pak platil daň za celý objekt najednou. U naprosté většiny nájemníků však nebyl zapsán žádný majetek.

Jedná se o pramenný materiál výjimečné hodnoty, který registruje alespoň pro rok 1617 poměrně úplně nájemníky, i když neměli nemovitý majetek

⁸⁴ M e n d l, B.: Breslau zu Beginn, s. 158.

⁸⁵ OAP, Missiles, r. 1617, soupis nájemníků, nesignováno.

a živili se jako čeledíni, tovaryši, řemeslničtí pomocníci, nádeníci apod., zapsány jsou i vdovy, osamělé ženy, služky, sirotci apod.

Z knih městské dávký vnitřního města a předměstí jsme získali údaje o zjistitelném minimálním počtu poplatníků, které považujeme za představitele rodiny nebo domácnosti. Zdanění podléhaly všechny dospělé osoby, které vlastnily v areálu města zdanitelný majetek nebo byly samostatně výdělečně činné. Členové rodiny, domácí služebnictvo, námezdní zaměstnanci a osoby žijící v domácnostech poplatníků v knihách městské dávký registrováni nebyli.

K odvození počtu obyvatelstva z údajů daňových seznamů se všeobecně používá Bücherův koeficient 4,68, jímž se násobí počet poplatníků.⁸⁶ Jeho aplikace umožňuje širší porovnání dosažených výsledků.

Jak jsme uvedli, od poloviny 16. století se pro Prešov nezachovaly knihy a rejstříky městské dávký. M. Suchý⁸⁷ upozornil na tři seznamy kontribuce z let 1605 a 1606. Při podrobném studiu těchto pramenů⁸⁸ jsme zjistili, že jde v podstatě o jeden rejstřík sedmkrát vybírané kontribuce, který se zachoval ve dvou exemplářích. Lišily se jen tím, že v jednom z nich byla některá jména poplatníků přeškrtnuta. Třetí rejstřík byl shodný se závěrečnou částí obou předchozích pramenů — jednalo se o rejstřík sedmé kontribuce, vybírané v květnu a v červnu 1606. Třetí rejstřík sedmé kontribuce byl uspořádán topograficky, zatímco oba opisý rejstříků 1.—7. kontribuce byly vedeny abecedně podle křestních jmen poplatníků.

Na sedmkrát vybíranou kontribuci v letech 1605 a 1606 přispěli však pouze obyvatelé pěti městských čtvrtí, a to celého náměstí (čtyři čtvrti) a Růžové ulice. Většina obyvatel Prešova tedy tuto kontribuci neplatila. Porovnáním s údaji knihy městské dávký z let 1617—1662 je zřejmé, že počet poplatníků kontribuce byl ve všech pěti městských čtvrtích nejméně dvojnásobný vzhledem k počtu majitelů domů. I když přihlédneme ke změnám, k nimž za deset let došlo (jiný pramenný materiál k porovnání jsme však neměli k dispozici), není možné, aby se v zastavěných částech náměstí zmenšil počet vlastníků domů na polovinu. Domníváme se, že do rejstříků kontribuce v letech 1605 a 1606 byli zapsáni i členové rodiny majitele domu, případně osoby, žijící v jeho domácnosti. Jak vyplývá z nadpisu prvního a druhého rejstříku, jednalo se o seznam věřitelů, kteří poskytli městu půjčku v hotových penězích. Dluh jim byl splácen buď hotově, nebo tím způsobem, že neodváděli městu povinné poplatky a dávký, které byly při zúčtování v jednotlivých letech postupně odečítány.⁸⁹ Většina větších pohledávek byla vyrovnána tím, že věři-

⁸⁶ Bücherův koeficient vyjadřuje, kolik osob připadalo na jednoho měšťana v Norimberku roku 1449. — B ü c h e r, K.: Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im 14. und 15. Jahrhundert I. Tübingen 1886, s. 34 n.

⁸⁷ Dejiny Prešova I, s. 115, 160.

⁸⁸ OAP, Missiles, r. 1605—1606, rejstříky kontribuce, nesignováno.

⁸⁹ OAP, Missiles, r. 1605—1606, rejstříky kontribuce, nesignováno. první exemplář, f. 29 v. n.

telé nemuseli po několik let platit třicátek za dovoz a vývoz zboží za hranice tehdejšího uherského království. Je zřejmé, že peněžní hotovost v Prešově počátkem 17. století měli k dispozici především měšťané, zabývající se dálkovým obchodem. Půjčkami, které poskytl městu, jehož správu ovládali, se na delší dobu (v některých případech až do roku 1621) osvobodili od placení třicátkového cla a mohli stupňovat svou aktivitu v dálkovém obchodě.

Rejstříky kontribuce z let 1605 a 1606 jsou tedy seznamem věřitelů města Prešova obývajících náměstí a Růžovou ulici. Jejich analýza svědčí o tom, že domácnost poplatníka, evidovanou knihami městské dávky, netvořila vždy jen jeho rodina, ale i rodina jeho sourozenců, případně rodičů, a že v některých domácnostech poplatníků žily i další osoby. Tím je do jisté míry oprávněno použití Bücherova koeficientu ke stanovení počtu obyvatel na základě údajů prešovských knih městské dávky vnitřního města a předměstí.

Rejstříky kontribuce z let 1605 a 1606 jsme do analýzy sociální struktury Prešova nezahrnuli. Nezachycovaly obyvatele celého města a nezachovaly se souběžné rejstříky či knihy městské dávky, z nichž by bylo možno vycházet pro stanovení určitých relací. Údaji tohoto pramene, jichž jsme mohli využít pro řešení stanoveného úkolu pouze částečně, nebylo možno porušit jednotný statistický soubor, získaný z pramenného materiálu jiného druhu. Domníváme se, že rejstříky kontribuce z let 1605 a 1606 podají výmluvné a závažné informace o řadě dalších problémů, např. o dálkovém obchodě Prešova v režii tamějších měšťanů, měšťanském, příp. obchodním kapitálu, sociální struktuře městské rady, skladbě patriciátu apod. To však vyžaduje nejdříve prozkoumat mnoho jiných pramenů z archívu prešovského magistrátu a teprve v této souvislosti bude možno sdílnosti rejstříků kontribuce z let 1605 a 1606 úplněji využít.

K půjčkám od měšťanů se uchýlil Prešov v době, kdy se musel po dva roky vyrovnávat s tíživým břemenem vydržování císařského vojska. Za Bočkajova povstání se Prešov nepřidal k povstalcům. Počátkem prosince 1604 nechtěl vpustit do svých hradeb ani císařské vojsko generála Basty, které zpusťošilo předměstí. Vojsko vstoupilo do města teprve tehdy, když generál Basta se zavázal, že bude respektovat všechny svobody a privilegia Prešova, Levoče, Bardějova a Sabinova (Košice byly obsazeny Bočkajem). Prešované za podpory zástupců Levoče, Bardějova a Sabinova museli však v listě z března 1605 králi Matyášovi vysvětlovat, že zůstali jeho věrnými poddanými a odmítli Bastovo vyhladovělé vojsko jen proto, že se obávali plenění, tyranizování a nemoci.⁹⁰ Jejich obavy byly oprávněné. Vojsko museli nejen živit, ale z nařízení císařských velitelů museli platit kontribuce na jeho žold. Prešov nebyl však ušetřen ani několika pustošivých útoků Bočkajových hajduků, kteří plenili předměstí, zejména když v dubnu 1605 generál Basta ustoupil a ve městě ponechal jen posádku. Soupis výdajů na vydržování císařského vojska od prosince 1604 do dubna 1606, který Prešov podal králi Matyášovi

⁹⁰ S u c h ý, M.: Dejiny Levoče I, s. 178.

roku 1616, činil 111 683 zlatých rýnských.⁹¹ Kromě toho roku 1604 byla Prešovu uložena mimořádná taxa 2 800 florénů, kterou vyrovnal v 10 splátkách.⁹² Císař Rudolf II. v říjnu 1607 nařídil vyplatit Prešovu 20 000 florénů z bardějovského, vranovského a stropkovského třicátku⁹³ a král Matyáš nařízením ze srpna 1616 osvobodil Prešov na 15 let od všech daní a pronajal mu na 25 let solné doly v Solivaru.⁹⁴

Za povstání Gabriela Bethlena se Prešov musel vyrovnávat s požadavky povstalců i císařských velitelů a s výdaji na různé dary a pohoštění. Např. roku 1619 deset prešovských měšťanů bylo povoláno se svými koňmi do Trnavy.⁹⁵ Postupně město uhradilo mimořádnou taxu 3 000 florénů z roku 1626, avšak ve čtyřicátých letech 17. století spišská komora musela několikrát urgovat zaplacení další taxy. V polovině třicátých let Prešov čelil vlně protireformačního nátlaku. Novými výdaji, důsledky dlouhodobých bojů a pustošením povstaleckých i císařských vojsk (která do města tentokrát nevpustil) Prešov trpěl za povstání Jiřího I. Rákócziho. V padesátých letech 17. století se situace postupně konzolidovala, Prešovu byly ukládány další mimořádné taxy roku 1655 (9 000 florénů) a roku 1663 (8 000 florénů).⁹⁶ Kromě toho Prešov byl povinen prostřednictvím spišské komory odvádět panovníkovi řádnou daň 300 florénů ročně.

Neekonomické výdaje v podobě fiskálních a vojenských požadavků byly pro město těžkým břemenem. Poměrně rychle se dokázalo zotavit z důsledků morových epidemií, které decimovaly Prešov v roce 1600, 1622, 1645, 1664 a 1679. Velké škody utrpěl Prešov spolu s ostatními východoslovenskými městy v průběhu dalších protihabsburských povstání uherské šlechty (Thökölyho a Františka II. Rákócziho).⁹⁷ Při tehdejší hospodářské a sociální struktuře uherského státu měly válečné události hlubší a trvalejší důsledky, zejména když neexistoval činitel, který by mohl omezit růst ekonomické a politické moci šlechty a usměrňovat centralizační snahy státního aparátu. O směru dalšího vývoje nerozhodovalo tedy válečné zpusťování, ale společnoekonomický systém země.

Prešovské knihy městské dávky vnitřního města a předměstí z let 1617 až 1662, doplněné seznamem nájemníků z roku 1617, jsou pro poznání dlouhodobých vývojových proměn ekonomické, sociální i demografické struktury města Prešova i pro hodnocení jeho funkce v rámci Šariše a východního Slovenska základním a spolehlivým pramenným podkladem. Při zpracování a hodnocení údajů z nich získaných jsme aplikovali statistické postupy, které patří k základním statistickým charakteristikám.

⁹¹ OAP, Missiles, r. 1616, 23. VIII., král Matyáš městu Prešovu, nesignováno.

⁹² Dejiny Prešova I, s. 156.

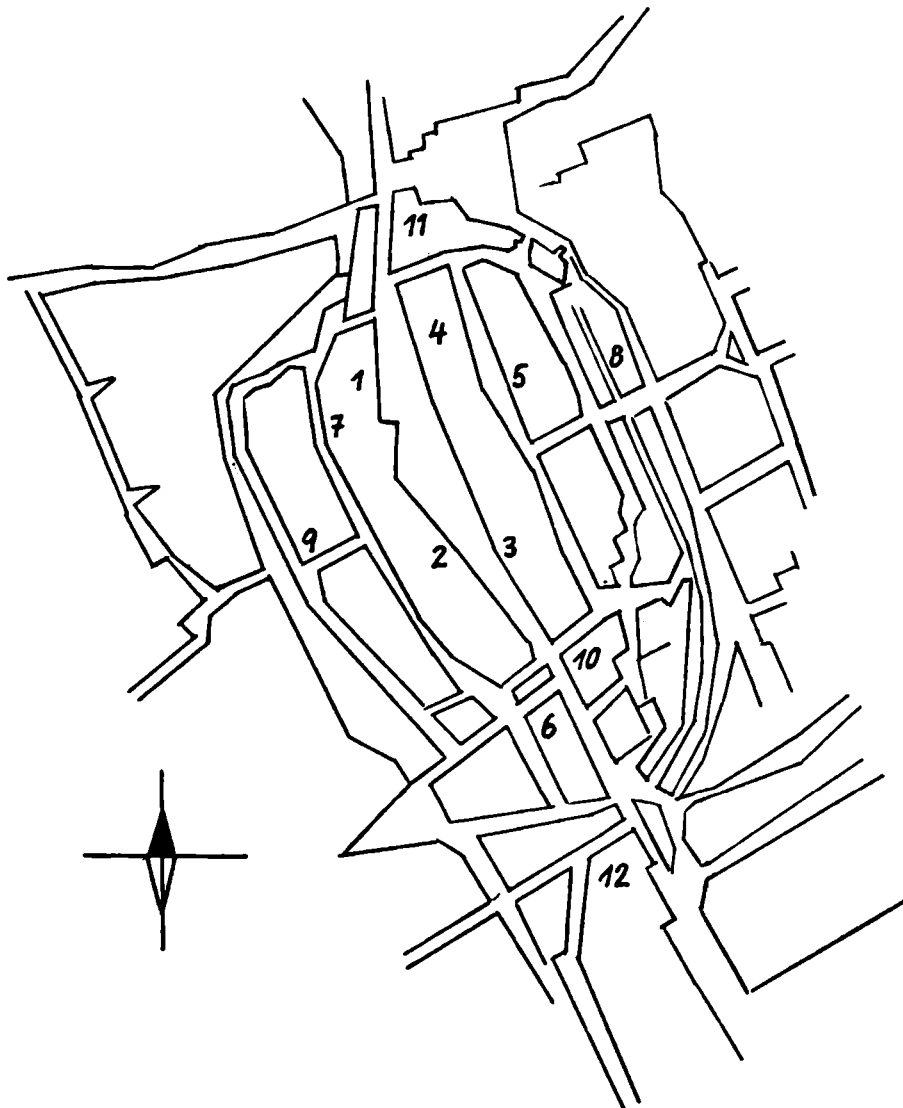
⁹³ Tóth, S.: Sáros vármegye monografiája III, s. 400. — Dejiny Prešova I, s. 126.

⁹⁴ Tóth, S.: Sáros vármegye monografiája III, s. 400. — Dejiny Prešova I, s. 126.

⁹⁵ OAP, Missiles, r. 1619, Fiscus Anni 1619, f. 9. nesignováno.

⁹⁶ Dejiny Prešova I, s. 156.

⁹⁷ Dejiny Prešova I, s. 128 n. — Suchý, M.: Dejiny Levoče I, s. 202 n.

Púdorys Prešova podle katastrální mapy z roku 1869.
 Převzato z knihy Dostál, O. a kolektiv: Československá historická města.
 Praha 1974, s. 311.

Vysvětlivky:

Náměstí — 1 První čtvrť, 2 Druhá čtvrť, 3 Třetí čtvrť, 4 Čtvrtá čtvrť

Vnitřní město mimo náměstí — 5 Slovenská ulice, 6 Růžová ulice, 7 Maďarská ulice,
 8 Při hradbách I, 9 Při hradbách II, 10 Ertemlak

Předměstí — 11 Horní předměstí a Nový Egypt, 12 Dolní předměstí a Nová ulice

Při statistických operacích jsme zachovávali zásadu přesnosti všech numerických výpočtů, pokud to povaha pramenů umožňovala. Přesnost několika desetinných míst nebyla samoučelná, ale byla nutností pro aplikaci některých metodických postupů, které umožnily reflektovat kvantitativní změny a závislosti jednotlivých vrstev městské společnosti, kdy často výsledek závisel právě na preciznosti výpočtů a desetinné přesnosti. Kromě toho byla správnost výpočtů technickou zárukou platnosti výsledků a jejich dalšího použití. Jsme přesvědčeni o tom, že zejména v mezivýsledcích je nutné používat co nejpřesnějších čísel. O to přesnější a hodnotnější bude konečný výsledek, který je možno vždycky zaokrouhlit.

Údaje a výsledky, získané kvantitativní analýzou pramenného materiálu, jsou uvedeny v tabulkách I/1—I/6 a II/1—II/26, které tvoří integrální součást textu, v němž jsme již neprováděli analýzu jejich specifických informací, ale na jejich podkladě jsme sledovali především obecnější aspekty a vývojové tendence sociální skladby Prešova v 17. století. Přehledné řady tabulek na sebe bezprostředně navazují, neboť podrobný rozbor údajů pramenného materiálu byl prováděn v kratších časových intervalech.

Součástí výzkumu sociální struktury Prešova na základě rozboru knih městské dávky vnitřního města a předměstí z let 1617—1662 bylo studium stavu řemeslné výroby (exkurs I, s. 95—117) a funkce dálkového obchodu v režii prešovských obyvatel (exkurs II, s. 119—142). Vycházeli jsme z údajů prešovské knihy měšťanských práv z let 1537—1676 a třicátkových rejstříků z let 1570—1629, přičemž jsme soustavně aplikovali porovnávací hledisko s poměry Bardějova, abychom mohli stanovit obecné i specifické tendence ve společensko-ekonomickém vývoji obou východoslovenských měst a dospět k ucelnějším poznatkům o charakteru změn jejich sociální struktury během prvé poloviny 17. století.

